

7. «Ще бъдеш в бяло, с вейка от маслина». Яворовата йерогамия с Девицата.

В любовната поезия на Яворов внимателният поглед би забелязал нещо, което е абсолютно нетипично за родната поетична традиция – издигане до трансцендентните, вертикални измерения на религията, до мистичните територии на високата религиозно-философска лирика. Тук плуват в чувствено сияние редица религиозни символи – огледалото, светилника, девицата в бяло с маслинова клонка; тук трепти от философски дилеми като превъзможването на субект-обектния дуализъм, на отчуждението на индивида, на дихотомията между полярностите на битието.

И всичко това, облечено в копнежа по йерогамия, по светата мистерия на битието.

Да видим как Яворов рисува нейното предверие.

Привечер е; в дългите сенки на идващата нощ (смърт?) душата най-остро усеща разлъкката със своята божествена половина. Прощалните зари на гаснещия ден са перфектен фон за меланхолни състояния, обрисувани като «душата ми самотна и нейната печал» («Въздишка»), «душата ми заспива в скута на нощта» («Недейте я разбужда»), «по здрач те призовах с последна мощ», «светилника на своята любов/ дигни високо и търси из мрака» («По здрач»). Мъчителна бариера разделя мистичните влюбени – ето, «на тъмна нощ часът», «напрегнато ръце се към ръце протягат и пак се не докосват! Искат и не могат...» («Сенки»), «миражите са близо, – пътят е далек» («Стон»), «душата ми се мъчи в глад и жажда,/ но твоята душа не се обажда» («Вълшебница»), «от тебе съм далеко тъй, както е далеко злото от доброто;» («Все пак»). Сянка зад бялата завеса на нощта, мираж и сияние, нечуващо кой зове и стене – това е възлюбената на поета.

Тук не става дума за личните драми на Яворов с Мина и Лора – валиден прочит, но твърде елементарен в своята биографична конкретност. Тук става дума за универсално състояние на разкъсване между светлата и тъмната страна на естеството, уталожващо се в прозрението, че всяко нещо крие в себе си своята полярност. Тъй тъмното не може да бъде отхвърлено за сметка на светлото и единственото, което му остава, е да се съчетае с него в мистичен брак, изпепелявайки двуполусната осцилация на битието. (Подобни мотиви има и у елинпелиновия отец Никодим с неговите черни и бели бобени зърна, намерили щастливо съчетание в прегрешението на Павел Блажения и Смарайда.)

Любовните стихотворения на Яворов могат спокойно да се четат като религиозно-йерогамни химни с обърнат изкупващ ключ – душата на поета е индивидуалното съзнание, устремено към универсалния Логос, олицетворен от Девицата. С едно изключение – «Не си виновна ти», където имаме класическа мъжко-женска Логосно-Психична дихотомия и където лирическият субект играе Логосното съзнание в търсене на достоен партньор за оцелостяване – перфектната Психика, свободна от изкривявания, които да «накъдрят» повърхността на нейното отразяващо огледало.

Психиката обаче не е готова за йерогамия. Логосът е «от други свят», той не знае «прах и дим в приоблачния мраз», докато тя още е «дете на прах-земя, на прашните мечти». Той търси в нея «дух кристален мраз», тя му предлага «сажди на страстта». На копнежа му по свещен брак тя отвръща с готовност за обикновен брак. Друго очаква той от нея. Очаква да бъде «огледало на моята мечта сред ясна самота»

- защото само в самота огледалото на Психиката става «вълшебно» и отразява светлината на Логоса така, че образ и отражение се сливат в единна Светлина. От нея той очаква да е «арфа яснозвучна» – не сладкозвучна и мамеща с илюзии, а яснозвучна, просвирваща точно мелодията му («тайната в тъма ридаеща сама»). Получават се две интересни, взаимно отразени двойки – «вълшебно огледало» срещу «хладен блян, от светъл бронз излян» и «арфа яснозвучна» срещу «тайната в тъма, ридаеща сама». Логосът алтернира в два образа – светлия образ на бронзовия блян и тъмния образ на ридаещата тайна. Светлият образ е Аполонов, визуален – той иска отразяване в огледало; тъмният образ е Дионисов, музикален – той иска просвирване от арфа. Психиката е инструмента на това отражение и просвирване, тя е инструмент на Логосната обектификация, на триумфалното му излизане от субектната анонимност на копнеещата самопознание мистерия.

Логосът копнее за самопознание. Само чрез йерогамното изкупление на Психиката, той ще изкупи и себе си, ще излезе от мрака на «тайната в тъма, ридаеща сама». Докато Психиката се лута в приоблачния мраз, тя не се себепознава като другото лице на Логоса. Нейната перфектност е часа и на неговото тържество – затова той старателно бди над израстването ѝ до «дух кристален мраз».

Следва поредица от стихотворения, в които двамата мистични любовници се съединяват. Тук обаче ключът е обърнат по дантевски – вече Девицата изкупва ранената душа на поета. Подобно на Данте, това изкупление става призори, на разсъмване. И отново има изключение – стихотворението «Блян», в което йерогамията е умиране в хладната пазва на нощта:

«след зноен ден,
на теменужна вечер хладната роса
– и теб, и мен
пред вечен сън ще ороси...
И дебном ангел тих ще угаси
звездите в модри небеса.»

В «Благовещение» и «Ще дойдеш ти» зората идва с празничен звън. В «Благовещение» този звън се понася като «мелодия вълшебна сред нощта», която «лелее и приспива мисълта» (мисълта трябва да умре преди душата да се отдаде на Логоса). В «Ще дойдеш ти» изкуплението грабва духа като «внезапно кипнала вълна»:

«Ще дойдеш ти, очакван ден.
Изгубих аз човешка мощ
в безсъница през дълга нощ.
В море от мрак и светлина
внезапно кипнала вълна
ще грабне нежно дух ранен.

Ще дойдеш ти, очакван ден.
С вестително протяжен звън
по-тих от песен в утрен сън...
И в умиление тогаз – ще плача аз
самси над своя труп студен...»

Ето го знака за религиозното постигане като пълна анихилация на аза – «ще плача аз самси над своя труп студен...».

Наситените с йерогамни символи са «Пръстен с опал» и «Обичам те». Те следват една и съща градация от знаци по пътя към Абсолюта: видението на Девицата, изповедта на разкаяника, последвалото изкупление и свещения брак-смърт на двамата. Девицата се явява подобно на ангел – «кристално чиста като висините сини», «въздушно нежна, в нежна младост, като на ангела сънят», «в полумрака на своя неначенат ден». Пред това сияйно видение, натежалият от грехове и нерадост мъж е готов за искрена изповед – «и първи път за изповед в сърце ридае/ доброто и грехът,/ и ето ден – и ето тъмнина е», «и то ще бъде час на изповед последна,/ сияние в един вълшебен блян». Това е дълбоко религиозен акт на отдаване на волята пред чистата сила на Девицата, дошла като «заря невинност-всепобедна в одеждата на своя ароматен свян». Никой в българската поезия не е достигал такива висоти в благоговеенето пред изкупителното девиче начало (жест, толкова присъщ на католическата традиция).

Но не само благоговеене. Деликатно се набелязва и един устрем на мъжкото начало към Девицата, един порив за похищение. Верен на природата си да вижда мъжа в неговия активен аспект, Яворов не може да устои на изкушението да помете със страстта си Девицата. В «Пръстен с опал» това е указано с градацията на страстите му – «душа, която те зове», «душа те възжела и похити», «душата ми над тебе бисер ще поръси,/ че ти ще бъдеш роза, а аз ще бъда май» (конкретността на женското начало, обвито с абстрактния 'етер' на мъжкото начало!). В «Обичам те» устремът за сливане с Девицата е още по-пламенен – «и в океан мъгла се вирам и страдая,/ към тебе устремен,/ и ето ме на бездната на края», «и няма да ме спре (защото аз те любя!)/ ни укор, ни молба – и себе си, и тебе да погубя...» Всеки път, когато чета последния куплет с неговите стряскащи «застрашителна съдба», «устремена лодка» и «предупредителна тръба», изтръпвам пред страстта, движила перото на поета. Да оставим настрана историята с Мина и отпора, даден от вироглавите ѝ братя; по-скоро ми идва наум прозрението на Кундера за разчупващите се табута върху ероса в началото на 20-ти век – онази *la belle époque*, в която еротичното напрежение стига до кулминация, невъзможна както в предишните сковани времена, така и в последвалия период на банализация на ероса.

Най-силната българска любовна поезия е написана от Яворов в този период. Толкова е силна тази поезия, че стига до пароксизмалните вълни на религиозния екстаз. Тя не се стреми към кротко сливане, а към взаимна аниhilация на влюбените:

«И ние ще горим, унесени в съня си –
и като дим в небето ще намерим край.»

Не навсякъде Яворов е толкова краен и огнен. На места е лиричен и нежен. Най-чистият му любовен химн в това отношение е «Ще бъдеш в бяло». В него срещата на Девицата с душата на поета става в ярката светлина на деня. Явява се Тя – «в бяло, с вейка от маслина/ и като ангел в бяло облекло...»... – ето ги знаците на Логоса, нежното въоръжение на тази българска Беатриче, която магически разпуква невярата на модерната мъжка душа, карайки я да се усъмни в себе си, да се разкая:

«И ето усъмних се най-подир
в невярата тревожна – искам мир.»

Този жест на готовност е достатъчен. Черупката на егото е разчупена, лирическият субект се отдава на своя ангел. И следва великолепната сцена на изкуплението:

«И с вяра ще разкрия аз прегръдки,

загледан в две залюбени очи,
и тих ще пия техните лъчи, –
ще пия светлина, лечебни глътки.
И пак ще се обърна просветлен
света да видя цял при ярък ден.»

Невярата тревожна се превръща в разкрита с вяра прегръдка – жест на отдаване, на смирено приемане на грацията. Поглед пада в поглед – елегантна метафора на мистерията с огледалото. Душата става огледало, което пие светлината на «лечебни глътки». Това е акта на изкуплението – нейните лъчи пие той, нейната светлина лекува ранената му душа. Изповядана и изкупена, в апотеоза на своето просветление, душата най-сетне се обръща към света, останал за миг зад гърба ѝ.

И как го вижда? Вижда го «цял», вижда го сглобен в своето перфектно единство от елементи, вижда го «при ярък ден», облян в светлината на ясното виждане. В това прояснено състояние на съзнанието, светът може да си позволи да е несъвършен – нещо повече, той може да си позволи да е съсипни («и нека съсипни се той окаже!» – това не може да обезвери душата, защото тя знае – «веднъж ли съм се лутал в съсипни, залутан из среднощни тъмнини?»). Няма вече «невяра тревожна», ръката е укрепена и готова за действие, готова за акта на Сътворението, с който ще построи нов свят от обломките на стария – «и свят, и храм»!

Това е. Най-високия връх в българската поезия. Останал недостижим и сега, сто години след изкачването му. Гор е високо, атмосферата е разрежена, кислородът не стига, явяват се миражи на девици в бяло, с маслинови вейки и горящи очи като светилници от притча на Матей. Няма озонен слой, слънцето облива с безмилостната си радиация всеки, дръзнал да се изкатери до върха. Долу са останали съсипните, долу се лутат обезверените души. Несглобени отломки в един свят, «прогнил от зло».

Пенчо Славейков подобно йерофант въвежда Поета в телестериона на поетичните мистерии. Почуквайки бащински с бастуна си, той съблича «крачола» на рождената му идентичност и му дава име на новопокръстен инициат. Яворов.

После идва Девицата Мина, изповядва Поета и го изкупва в йерогамен екстаз.

После Девицата умира и Поета като един същи Орфей потъва в мирова скръб.

Появява се вакханката Лора и гневна от скръбта на Орфей по другата жена, го разкъсва мистериално. Разкъсва себе си, разкъсва него – в сакрално жертвоприношение под вцепеняващ акомпанимент на виещи тимпани.

Отдавна е мъртъв йерофанта да види как неговия инициат загива като един *pharmakos*, понесъл на гърба си греховете на човечеството. Почива Пенчо край водите на езерото Комо в Италия. Почива Яворът – защото Яворът е той, Пенчо Славейков. В неговата поезия мъжкото начало е яворово – стабилно, яко, вкоренено («той беше строен явор столоват,/ тя тънка, вита, кършена лоза:/ лоза се окол явора обви...»). Здравно вкоренен е Пенчо Славейков, около него се увива женското начало като «лоза окол явор». Не е тъй при Пейо Яворов – пъргаво и дейно е неговото мъжко начало. Жената в поетичния му космос е като топола, която чака «бръшляна» на възлюбения да обгърне ствола ѝ («Калиопа»). Мъжът е този, който търси жената, пътува към нея с устремена лодка, похищава я. Обръщането на този ключ от Лора разваля играта. Пейо е насилен да играе «явор», около който тя ще се увие като лоза. Но как се превръща бръшлян в явор? Как се вкарва в брачна клетка птица като

Яворов? Той, харамията, който ден денува – кътища потайни, нощ ношува – пътища незнайни.

Още в ранните му стихотворения от тъй наречения «екстрове́ртен» период се забелязва неговия непоколебим индивидуализъм. От «Хайдушки песни» струи непозната дотогава автономност. Харамията е сам на света, няма семейство, няма любима. Неговото харамийство е волното реене на свободния човек в безвремието на авантюрата, то не почива на Ботеви мотиви («да гледам турчин как бесней над бащино ми огнище»), няма опората на фамилията, не се стреми към някаква цел – освобождение или нещо такова. Лишено е от всякакви надличностни основания. Вие се харамията по кътища и пътища, пращи като пламък на вятър, ту тук, ту там го отвява съдбата, днес пие «черно цариградско вино», утре – «люта одринска ракия», вдругиден люби «тънка солунска девойка». Все знаци за забрава, за погасяване на граждански ангажираната позиция. За етноцентрична традиция като българската това си е направо кощунство.

Един харамия със скъсани родови нишки – това е лирическият герой на Яворов. Тридесет години са минали от Ботев и Вазов, а вече е роден индивида – автономен, кристализиран, самотен, в хюбристичен кураж за забранени дотогава поетични жестове. Какъвто е първия голям еротичен шедевър на българската поезия – «Павлета делия и Павлетица млада».

Той е един бисер на брачната еротика. Още тук се появяват знаците на свещената любов между Логоса и Психиката, между двете начала в космоса. Сюжетът е изпълнен с напрежение – Павлета се връща на кон от Цариграда, но младата му булка не успява да го разпознае по гласа и отказва да му отвори портата. Двамата съпрузи водят нажежен диалог през дуvara – той, пламтящ от нетърпение, с блеснал орлов поглед и разтреперан гръден глас; тя – в бърз задавен шепот зад кована порта. Ще се познаят ли, няма ли да се познаят или пък Аглика ще извика деверите си да прогонят нахалника и да лъсне най-накрая истината, че това е Той, нейният съпруг, господаря на сърцето ѝ.

Ето ги дискретните знаци на яворовата любовна поезия – неизкупеното мъжко начало («тайната в тъма, ридаеща сама») срещу изкупващото женско начало, което държи ключовете към Рая. Но за да се завърти ключа в ключалката, не са достатъчни само призивите на Павлета («Порти да целуна, ще избухне пламък./ Либе, отвори ми! или си от камък?»). Вярно, те говорят за готовност да се изгори в пожара на съпружеската среща (също яворовски символ на еротичната любов – «и като дим в небето ще намерим край»). Но само готовност не стига. На Аглика ѝ трябва магически знак, че зад вратата е точно Павлета. Знак за неговата брачна уникалност.

Модерната епоха е скарана с идеята за белязаност на оброчените един за друг мъж и жена. Цени се многообразието на опита, а не дълбочината му с един-единствен избраник. Друго е било в патриархалните времена. Мъжът и жената са се венчавали за цял живот. Тяхната първа брачна нощ е била като религиозната йерогамия – веднъж и завинаги. Тайнството на първата нощ е скрепявало брачната двойка чрез секретни знаци на споделена белязаност. Това е нощта, в която Павлета и Аглика се обвързват физически – той я 'запечатва' с венче над «луна кадийна», тя го 'запечатва' с «ръб на устна». Разбулването на Тайната довежда до отварянето на портите. Свещеното знание, достъпно само на двамата, а не профанната информация за «две очи небесни под гайтани вежди» и «снага топола – сам-сама в полето».

Яворов е патриархален мъж (запазени са писмата му до Мина, в които иронизира феминистката Ана Карима как получила синини от борбата за женски права). Първата брачна нощ за него е закон, девствеността на съпругата не подлежи на съмнение. В този смисъл нахлуването на Лора в дома му в една зимна нощ и оставането ѝ при него я детронира от пиедестала на Девицата. («Тази нощ, аз се предадох. Лора ме победи», споделя поетът пред сестра си.) Без да иска Лора е потъпкала свещените правила на неговия космос. В този космос жената е пасивното, очакващото начало; тя е «кристално чиста» и «въздушно нежна», тя е облечена в «одеждата на своя ароматен свян»; именно свян е ключовия символ на идеалната жена. Този свян нагнетява еротичното напрежение, той е печата на онази la belle eroque, която Кундера описва като връхна точка на еротичната експресия в европейската култура, преди да започне спада, тласнат от агресията и амбицията на еманципираното женско начало.

Лора маркира началото на този спад. След женитбата си с нея, поетът не написва нищо значително. Любовната му лирика секва напълно.

Премината е непозволена граница. Всъщност, усещането за граница струи навсякъде в любовната поезия на Яворов – може да се каже, че границата е мярата за неговия мъжко-женски дуализъм. Това е видно в „Сенки“, където мъжът и жената се опитват да се достигнат, но не могат; видно е в „Стон“, където „миражите са близо – пътят е далеч“. Ето я Лора в поетична дреха – „тя стои в сияние пред мен... тя – плът и призрак лек“... Мине ли се границата на миража, стопи ли се фокусното разстояние, което превръща жената в „плът и призрак лек“ – край, свършено е. Тя пада профанизирана в леглото на поета и от муза става досадна съпруга (каквато несъмнено е била Лора).

Няма по-ярко свидетелство за тази философия от стихотворението „Насаме“. Тук, в два огледални куплета, е казано ясно: телесната близост води до раздалечаване на душите („В прегръдките си взел те, когато ще желая/ цял с тебе да се слея – и ний ще се топим/ в блаженство и забрава, мъчително далечно/ от себе си тогаз усещал бих те аз“); обратно – физическата дистанция притегля душите в непоносим копнеж една по друга („Изгубил те от поглед, когато ще престана/ да мисля зарад тебе, ний двама ще горим/ един за друг в притома; – и колко, колко близо/ усещал те бих аз до себе си тогаз!“). Това прозрение за дуалността на човешкото преживяване, за отрицанието, съдържащо се във всеки позитивен акт, доближава Яворов до дзен-будистката философия. То е и основната му еротична парадигма – утоляването на плътския апетит води до скука, тънката граница между влюбените ги кара да се желаят до изнемога.

За да люби, Яворов се нуждае от дистанция, от препятствия. Казано образно – от несговорчивите братя на Мина:

„...Но пак те любя аз. Любя те, защото
от тебе съм далечно – може би...

...Но пак те чакам аз. Чакам те, защото
обичам чудесата – може би...”

(„Все пак“)

Любимата е най-обичана, когато е далечно:

„Далечно си: и тук и там – звездите тръпнат
вездесъщи.

Нощ ясна като ден и полумрак е в къщи.

Пилее се коса, вълнуват се гърди:
ти чезнеш в полумрака, будна и тревожна.
Ти сецаш – непорочна – над тебе някой бди:
чувствено-набожна – то моята мечта е.
С венец от мак и здравец на чело,
настръхнала над твоето легло,
тя бди, желае – и не смее...

Тя бди, желае и не смее, и с ръце е
закрила взор. Душата алчуща ридае.
Но ти гориш от срам. Ти чуден нежен стих.
Да бъде свят грехът в светая ти светих! –
то моята мечта е: в огън тя витае...
Витае и желае и не смее, и с ръце е
закрила пламнали очи;
Кой булото на мрака ще разкъса?
Нощта задъхана мълчи...”
(„Далеко си”)

Каква елегантна еротика, какво изящество! Пилее се коса, вълнуват се гърди, тя чезне будна и тревожна, той бди настръхнал с венец от мак и здравец на чело... Нейният срам се предава на него – и този внушен срам напруга стихотворението до непоносима чувственост. Ето го ужасното му желание да обладае любимата. То витае над нейното легло, но виждайки я да гори от срам, закрива пламнал взор с ръце. Огънят на страстта остава непогасен; няма кой да разреде булото на мрака, границата стои, „нощта задъхана мълчи”.

Без тази граница, без мистериозното було на мрака, хвърлено върху любовното тайнство, няма поезия, няма еротика, няма и йерогамия.